

УДК 316.643

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-93>

Васютинський Вадим Олександрович

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії психології мас та спільнот,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-9808-4550

vadymvas55@gmail.com

ЦІННІСНИЙ ЗМІСТ ЗВИНУВАЧЕНЬ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ

Актуальність. Корупція і війна виявляються головними сферами громадського життя сучасної України, у просторі яких закладаються причини і приводи для політичних звинувачень.

Дослідження їхнього зв'язку із ціннісними орієнтаціями носіїв відповідних постав було одним із завдань широкомасштабного емпіричного дослідження, узагальнення результатів якого становить **мету** цієї статті.

Методологія. Проаналізовано дані психосемантичного дослідження масової політичної свідомості на основі опитування 1199 респондентів з усіх регіонів України. Питальник містив вислови про ціннісні аспекти громадсько-політичного та особистого життя респондентів, а також запитання про ймовірних винуватців тривання війни на Донбасі і корупції.

Результати. За головних внутрішньоукраїнських винуватців визнано олігархів, попередню владу на чолі з Порошенком, теперішню владу на чолі із Зеленським, усіх громадян України. Психологічна структура отриманих оцінок відобразилася в змісті семи факторів: «оцінка влади», «ставлення до реформ», «протистояння українських і російських цінностей», «локус контролю», «прагнення спокою», «незгода з актуальним станом», «бажання простих рішень». У звинувачувальному контексті найбільш дражливим об'єктом виявилися олігархи, а найбільш визначальним психологічним чинником схильності до звинувачень став локус контролю. Олігархів частіше звинувачували екстернальні особи, які відносно прихильніше ставляться до влади Зеленського, скептично оцінюють сучасний розвиток суспільства, негативно сприймають реформи, схильні до простих рішень. Їхніми антиподами були респонденти, які звинувачують самих громадян, тяжіють до полюса інтернальності, недолюблюють Зеленського та його владу, менш категорично заперечують проти небажаних наслідків реформ і не прагнуть простих рішень. Звинувачі влади Порошенка або влади Зеленського є екстернальними та виступають проти російської агресії, але противники Зеленського сильніше підтримують реформи. Натомість респонденти, які звинувачують обох президентів, менш негативно

ставляться до воєнної агресії Росії проти України. Ті, хто звинувачує олігархів або владу Порошенка, є більш екстернальними особами, а ті, хто звинувачує й олігархів, і Порошенка, – інтернальними. Респондентам, які не визначилися зі звинуваченнями, притаманні певна прихильність до влади Зеленського, прагнення спокою, але невизнання простих рішень.

Ключові слова: звинувачення; винуватці тривання війни; винуватці корупції; оцінка влади; ставлення до реформ; протистояння українських і російських цінностей; локус контролю.

Vadym O. Vasiutynskyi

Doctor of Psychological Sciences, Professor, Chief Researcher

Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-9808-4550

vadymvas55@gmail.com

VALUE CONTENT OF BLAMING SOCIO-POLITICAL SUBJECTS BY CITIZENS OF UKRAINE

Urgency. Corruption and war appear to be the main spheres of public life in modern Ukraine, where reasons and pretexts for political accusations are laid.

The article **aims** to study the connections between political accusations and value orientations.

Methodology. The article analyzes the data of psycho-semantic research of mass political consciousness on the basis of a survey of 1199 respondents from all regions of Ukraine. The questionnaire contained the statements about the value aspects of the respondents' socio-political and personal life, as well as the questions about the possible perpetrators of the war in Donbas and corruption.

Results. Oligarchs, the previous government led by Poroshenko, the current government led by Zelenskyi, and all citizens of Ukraine were recognized as the main domestic culprits. The psychological structure of the received assessments was reflected in the content of seven factors: "assessment of power", "attitudes to reforms", "confrontation of Ukrainian and Russian values", "locus of control", "desire for peace", "disagreement with the current situation", and "desire for simple solutions". In the blaming context, the oligarchs have been the most irritating object, and the locus of control was the most decisive psychological predictor in the propensity to blame. The oligarchs were more often blamed by the individuals with the external locus of control who were relatively more sympathetic to Zelenskyi's government, skeptical about the current development of society, negative about perceptions of the reforms, and prone to the simple decisions. Their antipodes blamed the citizens themselves, inclined to the pole of internality, disliked Zelenskyi and his government, less strongly opposed the undesirable consequences of the reforms, and did not seek the simple solutions. At the same time, the accusers of Poroshenko's government or Zelenskyi's one were more external and opposed Russian aggression, but Zelenskyi's opponents were more supportive of the reforms. On the other hand, the respondents who blamed both presidents were less negative about Russia's military aggression against Ukraine. Those

who blamed the oligarchs or Poroshenko's government had more external locus of control, and those who blamed them both had more internal one. The respondents who had not decided on the accusations had a certain commitment to Zelenskyi's government, a desire for peace, but non-recognition of the simple decisions.

Key words: blaming; perpetrators of continuation of the war; perpetrators of corruption; attitudes to the governments; attitudes to the reforms; confrontation of Ukrainian and Russian values; locus of control.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Істотно політизований контекст сучасного українського суспільства, зумовлений тривалим процесом зміни цивілізаційних орієнтацій, актуалізує в масовій свідомості стани й процеси, пов'язані з потребою звинувачувати, шукати винуватців, переживати почуття провини. Відповідні постанти є проявом агресії, що накопичилася в суспільстві і шукає шляхів свого вияву та придатних для звинувачення об'єктів.

Мотивація таких звинувачень має поважне психологічне підґрунтя, але часто-густо маскується під виглядом публіцистичної риторики або боротьби за соціальну справедливість. Розкриття її соціально-психологічного змісту становить вагомий науковий і практичний інтерес як засіб запобігання потенційним конфліктам та гармонізації суспільних відносин на різних рівнях життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Психологічний зміст і значення почуття провини, звинувачень і самозвинувачень дедалі частіше привертають увагу вітчизняних дослідників. Про негативний зв'язок почуття провини і психологічного благополуччя пишуть автори колективного дослідження самодетермінації психологічного благополуччя особистості (Сердюк, 2021, с. 85, 169). Описуючи соціально-психологічні особливості вироблення уявлень про життєвий успіх, В. Вінков (2020) зазначає, що переважання невдач у минулому досвіді спричиняє посилення самозвинувачення, а це підвищує суб'єктивну важливість соціального визнання. Тобто прагнення особи чи спільноти досягти благополуччя або здобути визнання в соціумі стають, зокрема, наслідком самозвинувачувальних переживань та оцінок, яких суб'єкт – індивідуальний чи колективний – хоче позбутися.

Щонайважливішим простором самовизначення громадян щодо власних і чужих провин стає громадсько-політична сфера. Проведене О. Зімовіним дискурсивно-психологічне дослідження «вплітання» політичного в історію життєвого шляху особи показало наявність чотирьох дискурсивних стратегій звернення до політичного в конструюванні такої історії. Дві з них тою чи тою мірою спираються на

визначення відповідальних і водночас «винуватих» суб'єктів: політичне як джерело життєвих складностей (людина покладає відповідальність за власні проблеми на політичні умови); заперечення політичного (знецінення держави, влади, нігілізм у сфері політичного) (Зімовін, 2017). М. Дроздова (2019) зазначає, що на політичні вподобання сучасної молоді вплинула соціально-політична ситуація в Україні (російсько-українська війна, внутрішньополітичні конфлікти), що призвело до появи в певній частині громадян ворожості, схильності до звинувачень, злопам'ятності, бажання знайти винуватців

Головна лінія звинувачень у громадсько-політичній сфері пролягає між владою і народом. Про це пишуть М. Слюсаревський і Л. Чорна (2018), на думку яких, існування в паралельних світах, які аж ніяк не перетинаються один з одним, – політиків-олігархів-чиновників і переважної більшості населення, яке виживає «як може», – дає підстави цим двом сторонам звинувачувати одна одну в чому завгодно, перекидати вину на іншого за стан справ у державі, не відчуючи при цьому ніякої ані політичної, ані моральної відповідальності за стан країни.

Влада та її представники є традиційно зручним об'єктом політичних звинувачень, найчастіше в корупції. Досліджуючи антикорупційні кампанії в Південно-Східній Європі, М. Chiara звертає увагу на звинувачення істеблшменту активістами в Боснії і Герцеговині та Македонії в поганому функціонуванні державних інституцій та браку демократії, економічних негараздах, масовому зубожінні. Саме правляча еліта, на думку респондентів, є відповідальною за неправильне управління процесом приватизації державних підприємств і державних активів, що призвело до банкрутства. Лідери протестів стверджують, що розкриття корупційних скандалів запустило цикли протестів, оскільки розкривало брак демократії в країні (Chiara, 2017).

Е. Freeman називає атрибуцію корупції важливою детермінантою політичної значущості цього явища. Якщо корупцію приписують безпосередньо режиму, його лідерів чи ключовим постатям, то скарги на корупцію, імовірно, будуть більш політично актуальними, а зміна режиму стане логічним розв'язанням проблеми. Проте якщо є більше амбівалентності щодо того, кому слід приписувати корупцію, то це питання стає менш політично важливим, режим не є об'єктом гніву, а це послаблює бажання його повалити (Freeman, 2015, р. 17-18). У традиційній моралі звичайно переважають негативні погляди щодо владної корупції. У дослідженні J. Oindo, E. Oyugi, & Z. Samita показано, як африканська теорія моралі може бути застосована до розвитку ідеології загального блага в Кенії. Африканська етика перегукується зі

світоглядом корінного населення і може ефективно використовуватися як інструмент боротьби з корупцією (Oindo, Oyugi, & Samita, 2021).

Водночас у суспільних традиціях, особливо на локальному рівні, часто-густо простежуються ознаки прихильності до потенційно корупційних діянь, які не наражаються на громадський осуд. Як зазначають D. Haim, M. Nanes, & M. Davidson, науковці та політики часто виступають за набір «убудованих» бюрократів, які мають міцні зв'язки з громадянами. Проте чиновників, які занадто прив'язані до своїх громад, часто звинувачують у корупції, фаворитизмі та неефективності. Якщо особисті зв'язки посилюють взаємодію між безпосередньо пов'язаними громадянами і бюрократами, то це віддаляє непов'язаних громадян і підриває уявлення про неупередженість. Так, у філіппінських селах, де урядовці дуже закорінені, непов'язані громадяни гірше оцінюють їхню роботу, що призводить до більш високого рівня ворожнечі та суперечок (Haim, Nanes, & Davidson, 2021).

Проте влада не завжди залишається лише пасивним об'єктом приписування провин. Феномен звинувачення владою інших суб'єктів розглянули T. Heinkelmann-Wild, & B. Zangl в інтегрованій теоретичній моделі перенесення звинувачень у багаторівневих системах управління. З одного боку, політики воліють перекидати провину на амкторів на іншому рівні, ніж вони самі. Із другого, можливості для цього залежать від інституційної відповідальності за розробку та реалізацію політики. Перевірка цієї моделі на звинуваченнях політиків Європейського Союзу за міграційну політику показала, що вона добре пояснює перенесення вини (Heinkelmann-Wild, & Zangl, 2020). У відповідь на звинувачення в корупції влада, пише G. Makowski, намагається знайти та звинуватити якусь конкретну соціально-професійну групу (наприклад, чиновників низького рівня чи працівників охорони здоров'я). У такій ситуації вони можуть підтримувати статус-кво лише шляхом розмивання корупції як соціальної проблеми. Покладати відповідальність за корупцію на кожного означає видавати її за проблему всього суспільства, як культурну проблему, як явище, глибоко закорінене у вітчизняній історії (Makowski, 2016).

Поряд із корупцією мають місце й інші підстави для звинувачень влади громадянами та випадів влади у відповідь, взаємних звинувачень між великими групами населення. У сучасній Україні відповідний дискурс різко посилюється внаслідок російської воєнної інтервенції. У пошуку її призвідців домінують звинувачення в бік Росії, а на внутрішньоукраїнському рівні – на адресу проросійських сил.

Представники проросійського дискурсу намагаються називати події на сході України «громадянською війною»¹, оскільки такий маркер, на думку Д. Ярового (2016), дає їм змогу заперечити участь Росії в ініційованні та ескалації конфлікту або ж просто «поділити провину між двома сторонами», що відповідає інтересам агентів цього дискурсу. У контексті наслідків травматизації в міжгрупових конфліктах П. Горностаї характеризує реакцію проросійськи налаштованої групи українських громадян як свідчення глибокої травмованості їх як групи-агресора. Така травма вимагає зусиль для компенсації, через що вони обирають тактику відмови від співчуття до опонентів та зворотного звинувачення в браку емпатії і знаходять виправдання такої своєї позиції (Горностаї, 2021).

Отже, корупція і війна виявляються головними сферами громадського життя сучасної України, у просторі яких закладаються причини і приводи для політичних звинувачень. Дослідження їхнього зв'язку із ціннісними орієнтаціями носіїв відповідних постав було одним із завдань широкомасштабного емпіричного дослідження, узагальнення результатів якого становить мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах психосемантичного моніторингу масової політичної свідомості, що його з 1994 р. проводять Інститут соціальної та політичної психології НАПН України та Асоціація політичних психологів України, у лютому 2021 р. за методом «лице-в-лице» було опитано 1199 респондентів з усіх регіонів України (за винятком окупованих Криму та частини Донбасу). Вибірку структуровано відповідно до показників віку, статі, місця проживання дорослого населення України.

У застосованому в дослідженні питальнику було 52 вислови з приводу різних аспектів громадсько-політичного та особистого життя респондентів. Зміст висловів респонденти оцінювали за ознакою «згоден – важко сказати – не згоден». Переведення відповідей у 3-бальну шкалу давало змогу виконувати низку математико-статистичних операцій та надати отриманим даним формалізованого вигляду.

Анкета також містила запитання про ймовірних винуватців суспільних негараздів. В одному з них ішлося про те, хто, на думку респондентів, найбільше винен у тому, що не вдається припинити війну на Донбасі, а в другому – хто найбільше винен у тому, що не вдається подолати корупцію. Переліки винуватців було складено за результатами попередніх досліджень. Респондентам пропонувано вибрати від одного до

¹ Стаття надійшла до редакції у лютому 2022 року, до повномасштабного вторгнення РФ в Україну (прим. Ред.)

трьох пунктів із цих переліків, за потреби дописати свій власний варіант або вибрати опцію «важко відповісти».

Розподіл отриманих відповідей на запитання про тривання війни на Донбасі набув такого вигляду (наведено в порядку спадання): російська влада на чолі з Путіним (цей варіант позначили 67,3% опитаних), українські олігархи (33,6), попередня українська влада на чолі з Порошенком (32,7), мешканці Донбасу (23,8), Росія та її громадяни (21,4), теперішня українська влада на чолі із Зеленським (17,8), США, Європа, НАТО (19), «важко відповісти» (8,6), усі громадяни України (5,1), мешканці Західної України (2,1), інші (1,3%).

Винуватцями корупції в оцінці респондентів виявилися: українські олігархи (49,2%), колишня українська влада від Кравчука до Януковича (35,2), правоохоронні органи (34,4), попередня українська влада на чолі з Порошенком (33), усі громадяни України (31,4), теперішня українська влада на чолі із Зеленським (24,8), місцеві керівники (18,4), «важко відповісти» (5,3), інші (2,1%).

У наведених переліках можливих відповідей було по чотири однакові варіанти в обох запитаннях (українські олігархи, попередня українська влада на чолі з Порошенком, теперішня українська влада на чолі із Зеленським, усі громадяни України), а також опція «важко відповісти». Для дальшого аналізу ми об'єднали респондентів, які в обох випадках звинувачували олігархів (таких виявилось 200, або 16,7%), владу Порошенка (122, 10,2%), і владу Порошенка, й олігархів (35, 2,9%), владу Зеленського (33, 2,8%), владу й Порошенка, й Зеленського (69, 5,8%). У такий спосіб було виділено групи, члени яких у своїх звинуваченнях орієнтувалися не лише на можливу реальну причетність обраних об'єктів до наявних негараздів, а й на власну суб'єктивну неприязнь до них. Утворено також групи тих, хто звинувачував усіх громадян України (36,3%) або не зміг відповісти (35,2,9%). Разом у цих семи групах виявилось 530 осіб.

За критерієм Краскела – Волліса порівняно оцінки 52 висловів, що їх дали представники названих груп. У 38 випадках відмінності виявилися значущими на рівні $p \leq ,000$ ч $,05$. У просторі цих 38 ознак, оцінених 530 респондентами, було проведено конфірматорний факторний аналіз із varimax-обертанням, за результатами якого виділилися сім факторів із сукупною дисперсією 59,6%.

Перший фактор «оцінка влади» (вклад у дисперсію 16,2%) склали такі вислови: «Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський, почала відновлюватися довіра народу до влади» (-,776), «Зеленський виявився нічим не кращим за Порошенка, тому чим швидше він пішов би

у відставку, тим було б краще» (,738), «В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу» (,673).

Другий фактор «ставлення до реформ» (9,4%) відобразився в таких ознаках: «Глибокі реформи в економіці, державному управлінні та інших сферах суспільного життя – це те, чого найбільше чекає і на що сподівається народ» (,719), «Україні потрібен мир, але не будь-якою ціною» (,717), «Одне з найголовніших завдань влади – стимулювати людей до володіння приватною власністю» (,645).

Третій фактор містить ознаки «протистояння українських і російських цінностей» (8,6%): «Якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх із квітами» (,811), «Незалежність України не принесла нам нічого доброго» (,677), «Українсько-російську двомовність треба закріпити в Конституції» (,398).

Четвертий фактор – «локус контролю» (7,6%): «Людина не владна розпоряджатися власною долею» (,788), «Інші люди і зовнішні обставини впливають (досі впливали) на моє життя більше, ніж я сам (-а)» (,772), «Рівень мого власного добробуту залежить насамперед від мене, а не від соціально-економічної та політичної ситуації в державі» (-,561).

Зміст чотирьох описаних факторів є досить очевидним і відображає сталі й типові тенденції в масовій свідомості громадян України. Натомість три наступні фактори виявилися менш прозорими.

П'ятий фактор, імовірно, відображає «прагнення спокою» (6,5%): «Жодні реформи в економіці неприпустимі, якщо вони породжують безробіття» (,695), «Як би важко нам не жилося, головне – повернути в Україну мир і спокій» (,6), «Краще маленька ганьба, ніж велика війна» (,62). Ці три вислови об'єднує бажання уникнути проблем – економічних, політичних та воєнних.

Шостий фактор названо «незгода з актуальним станом» (5,7%): «Нас переконують, що конфлікт на сході України не має військового вирішення, насправді ж він не має іншого вирішення, крім військового» (,691), «Необхідно якнайшвидше провести референдум і відновити союз братніх радянських народів» (,663), «Україна вже втомилася від реформ, нам потрібні не зміни, а нормальне, стабільне життя» (,47). Тут найбільше запитань викликає перший вислів. На перший погляд, ідеться про надання переваги воєнному розв'язанню ситуації на Донбасі. Проте з урахуванням двох наступних індикаторів можна вести мову радше про заперечення того, що відбувається в громадсько-політичному житті сучасної України, – заперечення не за суттю питання, а задля самого заперечення.

Складові сьомого фактору визначено як «бажання простих рішень» (5,6%): «Потрібно не обмежувати доходи громадян, навіть

найбагатших, а створювати такі умови, щоб усі могли заробляти» (,804), «Краще маленька ганьба, ніж велика війна» (,373), «Україна вже втомилася від реформ, нам потрібні не зміни, а нормальне, стабільне життя» (,328). До простодушної пропозиції «створювати такі умови, щоб усі могли заробляти» додалися побажання про легке досягнення миру та відмову від утомливих реформ.

Для порівняння позицій представників різних груп проведено однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA в просторі семи висловів, на які припало найбільше факторне навантаження за кожним із факторів. Розгляньмо їхні середні оцінки по групах та рівень значущості відмінностей (табл.).

Таблиця

Середні оцінки найбільш навантажених висловів у групах респондентів

Фактори	Вислови	Групи респондентів, які звинувачують						Група тих, що не відповіли	Значущість відмінностей
		олігархів	Порошенка	Порошенка й олігархів	Зеленського	Порошенка й Зеленського	громадян України		
1.	Відтоді, як президентом став Володимир Зеленський, почала відновлюватися довіра народу до влади	2	1,8	1,83	1,58	1,86	1,42	1,94	,001
2.	Глибокі реформи в економіці, державному управлінні та інших сферах суспільного життя – це те, чого найбільше чекає і на що сподівається народ	2,03	2,66	2,39	2,76	2,46	2,42	1,46	,000
3.	Якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх із квітами	1,53	1,35	1,47	1,3	1,66	1,51	1,49	,072

Фактори	Вислови	Групи респондентів, які звинувачують						Група тих, що не відповіли	Значущість відмінностей
		олігархів	Порошенка	Порошенка й олігархів	Зеленського	Порошенка й Зеленського	громадян України		
4.	Людина не владна розпоряджатися власною долею*	3,53	3,42	2,98	3,44	3,17	2,97	3,29	,003
5.	Жодні реформи в економіці неприпустимі, якщо вони породжують безробіття	2,17	2,46	2,59	2,48	2,26	2,72	2,71	,000
6.	Нас переконують, що конфлікт на сході України не має військового вирішення, насправді ж він не має іншого вирішення, крім військового	2,08	1,88	1,65	1,94	1,97	1,97	1,77	,017
7.	Потрібно не обмежувати доходи громадян, навіть найбагатших, а створювати такі умови, щоб усі могли заробляти	2,64	2,42	2,52	2,52	2,41	2,22	2,18	,024

Примітка: за 5-бальною шкалою

Отримані дані показують, що у звинувачувальному контексті громадсько-політичного життя сучасної України найбільш дражливим об'єктом є олігархи (або, радше, їхній образ, що склався в масовій свідомості), а найбільш визначальним психологічним чинником схильності до звинувачень (принаймні серед зафіксованих у дослідженні) є локус контролю.

Олігархів частіше звинувачують екстернальні особи, які відносно прихильніше ставляться до теперішньої влади на чолі із Зеленським,

скептично оцінюють сучасний розвиток суспільства, негативно сприймають реформи (хоча менше бояться безробіття, а в ширшому контексті менше прагнуть спокою), схильні до простих рішень.

Найвиразнішими антиподами їх є респонденти, які звинувачують самих громадян: вони тяжіють до полюса інтернальності, недолюблюють Зеленського та його владу, менш категорично заперечують проти небажаних наслідків реформ і не прагнуть простих рішень.

Цікаві дані можна спостерегти в порівнянні опонентів влади Порошенка і влади Зеленського: і ті, і ті є екстернальними та проти російської агресії, але противники Зеленського сильніше підтримують реформи. Ті ж респонденти, які звинувачують обох президентів, менш негативно (на рівні тенденції) ставляться до воєнної агресії Росії проти України, тобто для них має значення не особа українського лідера, а будь-яка українська влада як небажаний противник російської.

Ще один цікавий ефект полягає в тому, що звинувачі олігархів і звинувачі Порошенка є більш екстернальними особами, а ті, хто звинувачує їх обох, – інтернальними. Можливо, перші легше піддаються панівним у суспільстві оцінним дискурсам і звертають свою увагу на відповідні об'єкти оцінок – окремо на кожного з них. Натомість другі поєднують ставлення до двох об'єктів завдяки власній оцінній активності, до чого додається ще й відносна відмова від спокійного життя.

Респондентам, які не визначилися зі звинуваченнями, притаманні певна прихильність до Зеленського, прагнення спокою, але невизнання простих рішень.

Обмеження дослідження стосуються до відносно невеликого обсягу (від 33 до 69 осіб) більшості досліджуваних груп респондентів та істотно суб'єктивного характеру незалежних змінних (самостійно обірані респондентами об'єкти звинувачень), що може знижувати надійність отриманих результатів.

Практична/соціальна значущість дослідження полягає в увиразненні значення звинувачувального контексту громадсько-політичного життя сучасної України, урахування якого в корекційних і гармонізаційних впливах публіцистичного та адміністративного характеру сприятиме підвищенню соціально-психологічної ефективності відповідних заходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Пошук винуватців суспільних проблем відіграє важливу орієнтаційну та корекційну роль. У внутрішньоукраїнському громадсько-політичному просторі найбільш привабливим об'єктом звинувачень є олігархи, а

найсильнішим психологічним чинником звинувачувальної активності виявляється локус контролю.

Олігархів частіше звинувачують екстернальні особи, які прихильніше ставляться до теперішньої влади на чолі із Зеленським, скептично оцінюють сучасний розвиток суспільства, негативно ставляться до реформ, схильні до простих рішень. Їхні антиподи охочіше звинувачують самих громадян, тяжіють до полюса інтернальності, недолюблюють Зеленського та його владу, стриманіше висловлюються щодо труднощів у проведенні реформ і не прагнуть простих рішень.

Спільними рисами громадян, які звинувачують або владу Порошенка, або владу Зеленського, є переважання екстернальності та осуд російської агресії. Водночас противники Зеленського сильніше підтримують реформи. Натомість респонденти, які звинувачують обох президентів, менш негативно ставляться до воєнної агресії Росії проти України.

Перспективними для дальшого вивчення видаються зміст і тенденції розвитку масової політичної свідомості українських громадян, пов'язані з баченням бажаного майбутнього і визначенням імовірних ліній ціннісних взаємодій між головними суб'єктами громадсько-політичного життя.

Подяка. Автор висловлює подяку Інститутіві соціальної та політичної психології НАПН України в особі директора Миколи Слюсаревського та Асоціації політичних психологів України в особі президента Ірини Губеладзе за можливість долучитися до опитування в межах психосемантичного моніторингу масової політичної свідомості та використати отримані дані для підготовки цієї статті.

Список використаних джерел

Вінков, В. (2020). Соціально-психологічні особливості вироблення уявлень про життєвий успіх. *Проблеми політичної психології*, 9 (23), 146–169. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-50>

Горностай, П. (2021). Травма жертви і травма агресора у міжгрупових конфліктах. *Проблеми політичної психології*, 10 (24), 114–133. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-68>

Дроздова, М. (2019). Динаміка уявлень студентської молоді про ідеального політичного лідера: з досвіду використання методики Л. Сонді. *Проблеми політичної психології*, 8 (22), 180–197. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-39>

Зімовін, О. І. (2017). Політичне в контексті життєвого шляху особистості. *Проблеми політичної психології*, 5 (19), 201–211. Взято з <https://politpsy.org/index.php/popp/issue/view/77>

Сердюк, Л. З. (Ред.). (2021). *Самодетермінація психологічного благополуччя особистості*. Київ – Львів: Видавець Вікторія Кундельська.

Слюсаревський, М., & Чорна, Л. (2018). Психологічний стан і громадянська ідентичність дітей-переселенців зі сходу України. *Проблеми політичної психології*, 7(21), 69–86. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-6>

Яровий, Д. О. (2016). Концептуалізація громадянського протистояння в політологічних, політико-психологічних та соціально-психологічних дослідженнях. *Проблеми політичної психології*, 3 (17), 23–37. Взято з <https://politpsy.org/index.php/popp/issue/view/5/5>

Chiara, M. (2017). Rising Against the Thieves. Anti-Corruption Campaigns in South-Eastern Europe. *Partecipazione e Conflitto. The Open Journal of Sociopolitical Studies* Is. 10 (3), 826–849. DOI: 10.1285/i20356609v10i3p826

Freeman, E. (2015). *The Political Salience of Corruption: The Politics of Corruption During the Arab Spring*. A thesis submitted to McGill University in partial fulfillment of the requirement of the degree of Master of Arts in Political Science. McGill University. Взято з <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/5h73pz84m>

Haim, D., Nanes, M., & Davidson, M. W. (2021). Family Matters: The Double-Edged Sword of Police-Community Connections. *The Journal of Politics*, 83 (4), 1529–1544. Взято з <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/715071>

Heinkelmann-Wild, T., & Zangl, B. (2020). Multilevel blame games: Blame-shifting in the European Union. *Governance – An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 33 (4), 953–969. <https://doi.org/10.1111/gove.12459>

Makowski, G. (2016). Anti-corruption Agencies – Silver Bullet Against Corruption or Fifth Wheel to a Coach? Analysis from the Perspective of the Constructivist Theory of Social Problems. *Studia z Polityki Publicznej*, 3, 55–77.

Oindo, J. O., Oyugi, E., & Samita, Z. (2021). An Ethical Response to Corruption in Kenya. *Open Access Library Journal*, 8, 1–16. DOI: 10.4236/oalib.1107986

References

Chiara, M. (2017). Rising Against the Thieves. Anti-Corruption Campaigns in South-Eastern Europe. *Partecipazione e Conflitto. The Open Journal of Sociopolitical Studies*, Is. 10 (3), 826–849. DOI: 10.1285/i20356609v10i3p826 (in English)

Drozdova, M. (2019). Dynamika uiaвлен studentskoi molodi pro idealnoho politychnoho lidera: z dosvidu vykorystannia metodyky L. Sondi [Dynamics of the students perception of an ideal political leader: applying L. Sondi's test]. *Problems of Political Psychology*, 8 (22), 180–197. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol22-Year2019-39> (in Ukrainian)

Freeman, E. (2015). *The Political Salience of Corruption: The Politics of Corruption During the Arab Spring*. A thesis submitted to McGill University in partial fulfillment of the requirement of the degree of Master of Arts in Political Science.

McGill University. Retrieved from <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/5h73pz84m> (in English)

Haim, D., Nanes, M., & Davidson, M. W. (2021). Family Matters: The Double-Edged Sword of Police-Community Connections. *The Journal of Politics*, 83 (4), 1529–1544. Retrieved from <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/715071> (in English)

Heinkelmann-Wild, T., & Zangl, B. (2020). Multilevel blame games: Blame-shifting in the European Union. *Governance – An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 33 (4), 953–969. <https://doi.org/10.1111/gove.12459> (in English)

Hornostai, P. (2021). Travma zhertvy i travma ahresora u mizhhrupovykh konfliktakh [Victim trauma and aggressor trauma in intergroup conflicts]. *Problems of Political Psychology*, 10 (24), 114–133. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-68> (in Ukrainian)

Makowski, G. (2016). Anti-corruption Agencies – Silver Bullet Against Corruption or Fifth Wheel to a Coach? Analysis from the Perspective of the Constructivist Theory of Social Problems. *Studia z Polityki Publicznej*, 3, 55–77. (in English)

Oindo, J. O., Oyugi, E., & Samita, Z. (2021). An Ethical Response to Corruption in Kenya. *Open Access Library Journal*, 8, 1–16. DOI: 10.4236/oalib.1107986 (in English)

Serdiuk, L. Z. (Ed.). (2021). *Samodeterminatsiia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti*. Kyiv – Lviv: Vydavets Viktoriia Kundelska. (in Ukrainian)

Sliusarevskiy, M., & Chorna, L. (2018). Psykholohichni stan i hromadianska identychnist ditei-pereselentsiv zi skhodu Ukrainy [Psychological condition and civic identity of the internally displaced children from east Ukraine]. *Problems of Political Psychology*, 7 (21), 69–86. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-6> (in Ukrainian)

Vinkov, V. (2020). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti vyroblennia uiaвлен pro zhyttievyi uspih [Social and psychological peculiarities of students' development of representations about life success]. *Problems of Political Psychology*, 9 (23), 146–169. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-50> (in Ukrainian)

Yarovyi, D. O. (2016). Kontseptualizatsiia hromadianskoho protystoiannia v politolohichnykh, polityko-psykholohichnykh ta sotsialno-psykholohichnykh doslidzhenniakh [Conceptualization of civic confrontation in political science, political psychology and social psychology research]. *Problems of Political Psychology*, 3 (17), 23–37. Retrieved from <https://politpsy.org/index.php/popp/issue/view/5/5> (in Ukrainian)

Zimovin, O. I. (2017). Politychne v konteksti zhyttievoho shliakhu osobystosti [Political in the context of personal life path]. *Problems of Political Psychology*, 5 (19), 201–211. Retrieved from <https://politpsy.org/index.php/popp/issue/view/7/7> (in Ukrainian)